

מערכת החינוך*

מבוא וסיכום

נראה לנו שראוי להשתית את מערכת החינוך בעשור הקרוב על מספר עקרונות כלליים:

1. תובטח נגישות שווה של ילדי כל המגזרים בחברה למשאבי מערכת החינוך. לשם כך יש לנקוט בהפליה מתקנת לילדי המגזרים החלשים.
2. טיפוח מחויבות של בני ובנות הדור הצעיר לחברה המחדשת את חייה הלאומיים על רקע מורשתנו התרבותית.
3. טיפוח רגישות תרבותית והבנה של ההתפתחויות הרוחניות המאפיינות את העידן בו אנו חיים.
4. הקניית שליטה במיומנויות יסוד באמצעותן יוכל הצעיר להמשיך וללמוד בחינוך העל-יסודי, ובשיעור גדל והולך - בחינוך הגבוה.

המסמך כולל 11 סעיפי המלצות שניתן לחלקם לשלוש תת קבוצות: הקבוצה הראשונה כוללת המלצות העוסקות במהלכי מדיניות ממלכתית, שאינם כרוכים בהכרח בהקצאת משאבים, אולם הם עשויים להשפיע על דרכה של מערכת החינוך, על מעמדה בחברה ועל איכותה. בקבוצה זו נכללות המלצות 1-3 והמלצה 10. קבוצת ההמלצות השנייה ממוקדת בהקצאת משאבים המיועדים למהלכים שעניינם צמצום פערים בתשומות המופנות למגזרים השונים, בהתחשב בצרכים דיפרנציאליים, כדי להביא לצמצום פערים בהישגים לימודיים. על קבוצה זאת נמנות ההמלצות 5-7. קבוצת ההמלצות השלישית מתרכזת בהקצאת משאבים המיועדים למהלכים פדגוגיים שעניינם שיפור התהליך החינוכי והעלאת רמת התפוקות של המערכת. מדובר בהמלצות 4, 8, 9, 11. איננו מציעים קנה מידה לקביעת סדר קדימויות כלשהו בין המלצות אלה. עם זאת נדמה כי ההמלצה בדבר החלת המערכת הממלכתית על כל

* תכנית הפעולה בתחום החינוך וההמלצות הכלולות במסמך גובשו בצוות החינוך של המרכז בראשותו של חיים אדלר. המסמך הסופי הוכן על-ידי חיים אדלר ונחום בלס.

ילדי האומה, ההמלצה בדבר צמצום הפונקציות הביצועיות של משרד החינוך, וההמלצה לגבי הצבת היעד של 50 אחוז זכאי תעודת בגרות מקרב בני ובנות השנתון הגילי בסוף הקדנציה של הממשלה, מחייבות קבלת החלטה והיערכות מיידית על מנת להבטיח את מימושו.

ההמלצות

1. תכנון מועצה לאומית לחינוך, בה יידונו שינויים וחידושים עקרוניים במערכת החינוך בטרם החלטה, וממנה יצאו יוזמות לשינויים ולחידושים לאחר דיון ציבורי.

ישראל נעדרת כמעט לחלוטין דיון ציבורי בסוגיות היסוד של מערכת החינוך, הנוגעת כמעט בכל משפחה בישראל. דיון מעין זה - בכל הרמות, החל מרמת הנהלת משרד החינוך, דרך רשויות מקומיות ועד רמת בית-הספר הבודד - חיוני להמשך התפתחותה התקינה של החברה בישראל. התפתחותה של מערכת החינוך היא תנאי יסודי להמשך קיומנו כישות תרבותית יוצרת, כחברה בעלת משטר דמוקרטי, במדינה המסוגלת להתחרות בשווקים הבין-לאומיים, המבקשת להבטיח רמת חיים גבוהה לכל אזרחיה, ולהגן על עצמה במקרה הצורך. מן הראוי על כן למסד מסגרת ארגונית נאותה שתוכל להבטיח ולקדם את קיומו של דיון מעין זה.

א) מועצה לאומית לחינוך

על מנת שמועצה כזאת תקיים דיונים יעילים, ועל מנת שדיוניה יובילו לגיבוש המלצות של מדיניות, ובמשך הזמן לגיבוש תכנית אסטרטגית רב-שנתית לפיתוח מערכת החינוך, יש להבטיח מספר תנאים:

- קיום המועצה יהיה מעוגן בהחלטת ממשלה,
 - המינוי של חבריה יהיה על-ידי ראש ממשלת ישראל,
 - הרכבה ייצג נאמנה את כל החוגים והמגזרים של החברה בישראל,
 - קיום מנגנון קטן שיבטיח את המשכיות הדיונים, את איסופם של נתונים רלבנטיים לדיוני המועצה, ואת המנהל השוטף שלה.
- במועצה ישתתפו מטבע הדברים גם נציגי ההורים, התלמידים, ארגוני המורים, נציגי מנהלי בתי-הספר, נציגי המינהל החינוכי הממלכתי, נציגי השלטון המקומי, אנשי אקדמיה (מתחום החינוך ומתחומי מדע אחרים).

(ב) גופים אחרים

מרגע שתיכון המועצה הלאומית לחינוך, יש לעודד הסדרי דיון ציבורי ברשויות המקומיות ובמוסדות החינוך, כדי להבטיח שעמדות הציבור בכלל ועמדות ציבור ההורים והתלמידים בפרט, יזינו את דיוני המועצה הלאומית לחינוך. יש לחתור לכך שדיונים בנושאי חינוך, ולבטח דיוני המועצה הלאומית, יזכו לכיסוי תקשורתי רחב, ובמיוחד בכלי התקשורת האלקטרוניים.

אם לשפוט על פי הצלחתם של White House Conferences למיניהן בארצות-הברית, יש מקום לחשוב על קיומם של דיונים מסוימים ומוגדרים של המועצה בחסות ראש הממשלה.

2. יש לחתור להרחבת המערכת הממלכתית לכלל ילדי ישראל על בסיס נכונות הדדית להכיר בשוני וביחודיות חינוכית ואידיאולוגית של מגזרים שונים, ועל יסוד נכונות לקיים הסדרי מימון אחידים ושוויוניים לכל המערכת. המגזרים השונים מצידם יעמדו בתנאים של פיקוח על איכותו של כוח האדם החינוכי כמקובל במערכת, וינהיגו יסוד קוריקולרי משותף לכל. אנו סבורים כי ניתן להגיע להסכמה על תכנית לימודים בסיסית משותפת לכל, שתהווה תשתית לשינוי המוצע כאן.

התפיסה הממלכתית נולדה על ברכי ההנחה שתפקידה של המדינה ומנגנוניה ליצור תשתית תרבותית משותפת לבני ולבנות העולים הרבים שהגיעו לכאן עם ראשית עצמאותנו. יחד עם זאת כבר מראשית קיומה הכירה המדינה בצורך לאפשר למסגרות מסוימות אוטונומיה ארגונית ותכנית מוגדרת ומוגבלת, כפי שהדבר נעשה לגבי החינוך הממלכתי-דתי. עם השנים נתעצבו בחברתנו מגזרים אחרים, עם צרכים ודרישות תרבותיים ייחודיים. נראה לנו שראוי להרחיב את האוטונומיה המוענקת למגזרים הכלולים היום בחינוך הממלכתי מצד אחד, ומצד שני יש לכלול במסגרת זאת מגזרים אחרים, הנהנים היום מאוטונומיה כמעט מוחלטת אך מצויים מחוץ לחינוך הממלכתי. מדובר במיוחד על הרחבת האוטונומיה של החינוך הערבי ומיסודה, ועל החלת המערכת הממלכתית על החינוך העצמאי.

כדי לממש תכנית זאת יש להבטיח שני תנאים:

ראשית, שבכל מערכת החינוך תתקיים **תכנית ליבה משותפת**, ומעבר לה יהיו המגזרים השונים אוטונומיים בקביעת מקצועות הלימוד והתכניות.

שנית, כל מוסדות החינוך ישמרו על כללי יסוד מוגדרים בתחומים שונים כגון: איכות סגל ההוראה, בטיחות וגהות מבני החינוך וכדומה. הרכב תכנית הליבה יהווה סעיף ראשון בדיוני המועצה הלאומית לחינוך. ראוי לדעתנו כי תכנית הליבה תכלול פרקים מתוך **המורשת התרבותית הייחודית** לכל אחד מהמגזרים הלאומיים החיים בישראל, ולימודי אזרחות (אשר ראוי כי יורחבו לכלול את **החינוך לשלום**, את **החינוך להתבטאות** ואת **החינוך להאזנה**).

3. יצומצמו הפונקציות הביצועיות של משרד החינוך והתרבות ויעברו לרשויות המקומיות ולבתי-הספר. בד בבד עם כך יועצם תפקודו של משרד החינוך כמעצב מדיניות, כמיישם תכנית הליבה, כמפקח על סטנדרטים ועל ביצוע המדיניות, כמדריך ומנתב מבחינה פדגוגית, כמממן של תפעול המערכת וכמפקח על השימוש במקורות המימון.

מקורו של המבנה הריכוזי של מערכת החינוך הוא בימי ראשית המדינה, כאשר בתוך שלוש שנות קיומה הראשונות הוכפלה אוכלוסיית המדינה על-ידי עלייה המונית (יהודית). המשרד לענייני חינוך ותרבות נתפס כגורם מרכזי בעיצוב דמותן התרבותית-השכלתית של קבוצות העולים (שחלקם הגדול היו עקורים). בתום חמישים שנה, ולאחר צמיחתן של קבוצות תרבותיות מוגדרות מכאן, ושיפור היכולת הביצועית והתעצמות הכוח של הרשויות המקומיות (לפחות חלק ניכר מביניהן) מכאן - ראוי להתאים את המערכת הארגונית לתנאים החדשים.

בשנים האחרונות גובר אמנם הלחץ של חלק מן הרשויות המקומיות, המבקש ליטול חלק גדול יותר בעיצוב מערכת החינוך ברשות ובהתפתחותה, ולהיות מעורב יותר בקשר עם ציבור ההורים המגלה התעניינות גוברת במערכת החינוך. העברת חלק מן הסמכויות לגבי ניהול מערכת החינוך ופיתוחה לידי הרשויות המקומיות, עשויה להפוך את מערכת החינוך ליותר אחראית (accountable), שהרי חלק ממקבלי ההחלטות יהיה במקרה כזה נבחרים של הציבור. מומלץ שהמעבר יהיה הדרגתי על פי קריטריונים של "בשלות" שיוגדרו היטב.

במישור אחר מתנהל דיון על ניהול עצמי של בתי-הספר ונעשים מאמצי תכנון בכיוון זה. יש לציין שבחלק ניכר מבתי-הספר העל-יסודיים, מידת הניהול על-ידי המנהלים וצוותי המורים היא רבה. השינוי המוצע נוגע אפוא יותר לחינוך היסודי ולחטיבות ביניים עצמאיות. ראוי לציין, שכל עוד תחומים כגון בחירת ושכירת המורים, פיטורי מורים, ניהול

תקציבי כולל של בית-הספר ותשלום שכר המורים, או תכנון השתלמויות המורים, הינם בתחום סמכותו של משרד החינוך, המשמעות של מתן אוטונומיה לבית-הספר או למנהל היא מוגבלת.

4. בשנים הקרובות יושקע מאמץ ניכר להעלאת רמת ההישגים הלימודיים של תלמידי ישראל. הביטוי הקונקרטי למאמץ זה יהיה בכך ששיעור התלמידים הזוכה בתעודת בגרות בקרב בנות ובני המחזור הגילי יעמוד על 50 אחוז עם תום ארבע שנים.

שוררת בארץ תחושה של אי נחת וחוסר שביעות רצון מההישגים הלימודיים והחינוכיים של מערכת החינוך. רבים מצביעים על כך שהישגיה של המערכת החינוכית בישראל נופלים מהישגיהן של מערכות חינוך של ארצות אליהן היינו רוצים להשתוות. חוסר הנחת מתייחס הן לרמת וטיב הידע אליו מגיעים התלמידים בשלבי החינוך השונים, הן לכושרו וליכולתו של בית-הספר להבטיח לציבור המתחנכים בו אוירה חברתית נאותה וסביבה בטוחה ותומכת, והן לטיב המסד הערכי איתו עוזב בוגר מערכת החינוך את בית-הספר. ההתמודדות החינוכית עם אתגרים אלה מחייבת את מערכת החינוך לפעול בכל אחד מן התחומים הנזכרים במלוא המרץ.

באחד הדיונים המעטים שממשלת ישראל קיימה בשאלות חינוך, במרץ 1994, הציגה הנהלת משרד החינוך והתרבות תכנית - "ממשלת ישראל מאמינה בחינוך" - לפיה יגיע שיעור הזכאים לתעודת בגרות מקרב השנתון הגילי ל-44 אחוז בשנת 1997. אנו מצויים בשנת 1999 ושיעור הזכאים לתעודת בגרות מקרב השנתון הגילי הוא כ-39 אחוז בלבד. מומלץ, אפוא, כאמור לעיל, לחתור לכך שבתום ארבע השנים הבאות, 50 אחוז מבני ובנות השנתון הגילי יהיו זכאים לתעודת בגרות. על מנת להגיע ליעד זה יש למקד את המאמץ בקבוצות התלמידים שחסרות היום בחינה אחת או שתיים להשלמת הזכאות.

העשור האחרון התאפיין בחיפוש הסדר בנושא בחינות הבגרות, שמצד אחד לא יביא לביטולן, ולא יפגע בפונקציה שלהן כקובעות את הסטנדרטים ההשכלתיים-תרבותיים שצעיר ישראלי ראוי שישג, ומצד שני יקטין את השפעתן המחבלת בתהליך החינוכי של בית-הספר העל-יסודי, ויפחית את גורמי הלחץ על אוכלוסיית התלמידים. החזרה למתכונת של שמונה בחינות בגרות (או תשע-בחינוך הממלכתי-דת), עליה החליטה הנהלת משרד החינוך באחרונה, מסיגה את המערכת לאחור.

יתר על כן: בנושא מרכזי כמו בחינות הבגרות, מוסד המטביע את חותמו על מהלך הלימודים ועל האווירה של החטיבה העליונה, ובמידה זאת או אחרת גם על חטיבת הביניים, אסור לטלטל את המערכת כל כמה שנים על-ידי החלטות חפוזות המתעלמות ממסקנות והמלצות של ועדות מומחים אשר הוקמו על-ידי אותו משרד עצמו.

מבלי לטשטש את החשיבות של שיפור והעלאת ההישגים הלימודיים של תלמידי ישראל, מן הדין להעיר שהמאמץ המושקע בחינוך החברתי והאמוציונלי של תלמידי ישראל, במיוחד בחטיבת הביניים ובחטיבה העליונה, אינו עונה על הצרכים של בני הנוער מצד אחד ושל חברתנו מצד שני, ונופל במידה ניכרת מן המאמצים החינוכיים בתחומים אלה בארצות המערב. אם כוונתנו היא שתהליך החינוך של הבנות והבנים יתרום לגישור של פערים ושסעים חברתיים ויחתור לקראת חברה אזרחית המושתתת על מוסר, כיבוד הזולת השונה, ואורח חיים ומשטר דמוקרטי ולא על אלימות גוברת, כי אז יש להקדיש למאמץ זה זמן, משאבים כספיים ודגש בתהליך ההכשרה וההשתלמות של המורים.

5. תימשך הפעולה לצמצום של הפערים בהישגים הלימודיים בין קבוצות האוכלוסייה השונות.

על המערכת לחדול מריכוזם של התלמידים התת-משיגים בקבוצה או בכיתה נפרדת לשם "טיפוחם וקידומם". הניסיון החינוכי המצטבר מוכיח שבמרבית המקרים, מי שסווגו ומוינו לכיתות של תת משיגים - תהא הכוונה טהורה כאשר תהא - אינם יוצאים משם חזרה אל המהלך המרכזי של מערכת החינוך (ה-main stream). יש לעבור, אפוא, במקום זאת לשיטות חינוכיות המדגישות הצבת יעדים גבוהים ומאתגרים, ולהציע לתלמידים המתקשים הנחייה אישית, חיזוק המיומנויות הלימודיות הבסיסיות והטרמה (הוראה של פרק, נושא או מיומנות לפני שהתלמידים התת-משיגים חוו חוויית כישלון).

כמו כן יש לעודד ולפתח את כל התכניות המתבססות על חונכות אישית במסגרת מצומצמת ובלתי פורמלית בשעות אחר-הצהרים ומחוץ לבית-הספר. ראוי לבחון את האפשרות להעביר חלק גדול מתקציבי יום חינוך ארוך למימוש תכניות אלה.

לגבי צמצום הפערים הלימודיים, דומה שחטיבות הביניים הן מסגרת הזקוקה לתשומת לב תכנונית ולהשקעת מאמצים פדגוגיים מיוחדים. בכל אותם מוסדות (או בכל אותן רשויות) בהם חטיבת הביניים מהווה

מוסד נפרד, יש לאמץ את קו-המדיניות שמשרד החינוך קבע בשנים האחרונות: מדיניות של חינוך על-יסודי של שש שנים. מבנה זה אמור להיות מאופיין על-ידי אי נשירה (או "הנשרה") מצד אחד, ועל-ידי מקיפות מצד שני. היעדר (או - צמצום לכדי מינימום) נשירה מחייב יכולת היענות של הנהלת בית-הספר העל-יסודי לצרכים אינדיבידואליים של ילדים (כולל צורכיהם של אלה מבין המתבגרים החווים חוויות מצוקה על רקע אישי, משפחתי או אחר), לקצבים לא אחידים של התפתחות אישית, או להתעניינויות ייחודיות של תלמידים מסוימים. המקיפות מחייבת התמודדות עם כיתות הטרוגניות מבחינת ההרכב החברתי והאינטלקטואלי של התלמידים, למשל על-ידי פיתוח תכניות ומסלולי לימוד עיוניים, שאינם אקדמיים בהכרח, ובשום אופן לא על-ידי חלוקה סגרגטיבית לקבוצות לימוד הומוגניות.

6. תימשך הפעולה לשינוי שיטת התקצוב במערכת החינוך. אנו ממליצים לקבל את העיקרון של תקן לתלמיד, המתחשב בנתוני הרקע החברתיים-כלכליים של התלמיד ובנתוני בית-הספר במקום העיקרון הקיים של תקן לכיתה, או תקן לפי מקצוע.

למרות ההכרה בחשיבות הצורך להקטין פערים על-ידי טיפול של העדפה מתקנת לאוכלוסיות החלשות, כלל התקציבים המיועד ישירות למטרה זאת הוא זעום יחסית. ב-1996 הגיע תקציב זה רק לכ-600 מיליון שקל, שהם כ-4 אחוזים מתקציבו הכולל של משרד החינוך והתרבות באותה שנה. הסכום המיועד לכך ב-1999 הוא להערכתנו נמוך יותר. כיום נהוגות במערכת החינוך שיטות תקצוב שונות אולם אף לא אחת מהן מביאה לידי ביטוי העדפה מתקנת לתלמידים מרקע חברתי-כלכלי חלש.¹ שיטת "התקן לתלמיד" המוצעת כאן מבוססת על כך שמרבית משאבי שעות הלימוד, 90 אחוז לפחות, יועברו לבתי-הספר במסגרת התקן לתלמיד. תלמידים מרקע כלכלי-חברתי חלש יזכו את בית-הספר בהעדפת תקציבית היכולה להגיע עד 100 אחוז. ההקצאה תהיה דיפרנציאלית ותוכל לכלול למעלה משליש מתלמידי ישראל. עיקרון חשוב לשיש לקיים בתכנית הוא שהתלמידים לא יזוהו אישית אלא בהתאם למדד הטיפוח

¹ בחינוך היסודי נוהג היום תקן לכיתה. בחטיבת הביניים מושתת התקצוב על תקן אחיד לתלמיד, עם השלמות באמצעות "סל טיפוח". בחטיבה העליונה מופעל תקן משתנה לתלמיד, על פי מגמת הלימוד בה הוא לומד. שיטות התקצוב בחינוך הקדם-יסודי ובאוניברסיטאות בנויות גם הן על פי עקרונות ייחודיים.

הבית-ספרי.

לכל כיתה יובטח, בכל מקרה, מינימום השעות הנדרש להפעלה חינוכית תקינה. אפשר עוד לשכלל שיטה זאת על-ידי התחשבות בהישגים הלימודיים והחינוכיים של בית-הספר, וכן באיפיונים שונים של היישוב והשכונה.

להלכה אין צורך בתוספת תקציבית לביצוע המלצה זו ואפשר לבצע על-ידי הסטת תקציבים בין האוכלוסיות. יחד עם זאת, אי אפשר יהיה לנקוט בצעד כל כך משמעותי מבחינה מנהלית-תקציבית ללא הקצאת תקציבי "גישור" לצורכי פיצוי במהלך המעבר משיטה אחת לשנייה. כן יידרשו גם תקציבים למעקב ובקרה אחרי הביצוע. השינוי המוצע מבטיח שכל תוספת תקציב למערכת החינוך תתחלק בצורה שוויונית יותר.

7. יש להשוות את כלל ההקצאות למגזר הערבי, הבדואי והדרוזי להקצאה למגזר היהודי (בין אם במונחים של שעות ובין אם במונחי שקלים). יש להשקיע במגזרים אלה בפיתוח כוח אדם חינוכי, לשפץ ולהרחיב מבני חינוך הזקוקים לשיפוץ והרחבה ולפעול להכנסתם של מחשבים לבתי-הספר.

המלצה זאת באה להדגיש מה שהוצע בהמלצה 4 בעניין שיעורי ההצלחה בבחינות הבגרות, ובהמלצה 5 בנושא צמצום פערים חינוכיים, וזאת על רקע העובדה שהפערים בין המגזר היהודי והמגזר הערבי, הן בתפוקות והן בתשומות, עמוקים במיוחד. עלינו לציין, שהמלצה זאת אינה באה אלא לקרוא לממשלה הבאה לממש את המלצות הוועדות השונות שמונו לעניין זה, ואושרו על-ידי קודמותיה (תכניות חומש שונות, ועדת בן-פרץ ועוד). דומה שאין צורך להרבות מלים על כך, שהדעת אינה סובלת שבמדינה דמוקרטית התשומות המופנות לחינוכם של בני המיעוט תהיינה דלות מן התשומות המופנות לחינוכם של בני הרוב. יש סבירות להנחה שהשוואת התשומות תביא בעקבותיה גם צמצום משמעותי של הפערים בתוצאות הלימודיות או בהישגים.

חלק מתהליך ההשוואה בהקצאת המשאבים בין המגזר העברי למגזר הערבי יתבטא בכך, שחלקו היחסי של המגזר הערבי במימון חוקי חינוך חדשים, כגון חוק החינוך המיוחד, חוק יום חינוך ארוך, והחלת חוק לימוד חובה על גילאי 3-4 יהיה גדול בהרבה, מחלקו היחסי באוכלוסייה. אם תתקבל ההמלצה הקודמת לגבי שינוי שיטת התקצוב במערכת, הרי שעיקר העלות הכרוכה בהמלצה הנדונה כאן (בדבר השוואת

ההקצאה לחינוך של המגזר הערבי, לזו של המגזר העברי, תיספג בעלות של שיטת התקצוב על פי "תקן לתלמיד". מעבר לכך יהיה אמנם צורך להקצות משאבים כדי להדביק את הפערים בתחום הבינוי, ובתחום השירותים הנלווים כגון פסיכולוגים, קציני ביקור סדיר, וכדומה. יש לקיים דו-שיח עם מחנכי מגזרים אלה על מנת לקבל החלטות על טיפוח וקידום ילדיהם. עומדת להכרעה גם שאלת השאיפה של חלקים במגזר המיעוטים לשתף את ילדיהם במערכת החינוך העברית תוך הבטחת זהותם הדתית, התרבותית והלאומית הנפרדת על-ידי טיפוח באמצעים נוספים (משפחתיים ואחרים). דומה שזאת דוגמא נוספת לנושא הראוי לדיון ציבורי יסודי, כמוצע בסעיף א' של מסמך זה.

8. שיפור איכות כוח האדם החינוכי העובד במערכת

המורים הם הנושאים העיקריים בעול החינוך. איכותם, מקצועיותם, מסירותם וגאווותם המקצועית הם התשתית הנושאת את כל מערכת החינוך. אי לכך, יש לחתור למימושן של שלוש מטרות השלובות זו בזו:

- שיפור איכותם המקצועית של המורים
- הטבת תנאי העבודה והשכר של המורים
- קידום מעמדו של מקצוע ההוראה בישראל

הנחת המוצא היא שמימוש מטרות אלה יתרום להעלאת ההישגים של מערכת החינוך בישראל בכל המישורים. הדרך להשיג מטרות אלה היא הפיכת מקצוע ההוראה למקצוע מבוקש ונדרש, שמספר המבקשים להתקבל לשורותיו יהיה גדול ממספר המקומות הפנויים, ושהפונים אליו יהיו הטובים מבין בוגרי בתי-הספר העל-יסודיים. יש לחפש על כן דרכים להעלאת רף הקבלה למקצוע ההוראה, להגדלת אפשרויות ההשתכרות, לפתיחת מסלולי קידום נוספים, לחיזוק תהליכי הפרופסיונליזציה של המקצוע, וליצירת תנאי עבודה ותגמול המעודדים ומטפחים מצוינות בעבודת ההוראה.

לשינוי המוצע יש שלושה רכיבים משלימים:

ראשית, במוקד שינוי מבנה משרת המורה כשבמרכזה הנורמה לפיה המורה ישהה/תשהה בבית-הספר במשך יום עבודה רגיל במשק ויבצע/תבצע במסגרת שעות אלה את כל ממדי התפקיד: הוראה, הכנת שיעורים, תיקון בחינות וקריאת עבודות תלמידים, השתלמויות וקריאה בספרות מקצועית, פגישות עם הורים ותלמידים, אסיפות מורים

ותפקידים מיוחדים. למותר לציין ששינוי זה בהגדרת משרת המורה יהיה מלווה בשינוי חישוב שכרו(ה). פירוש השינוי המוצע הוא מעבר מהגדרת משרת המורה על פי מספר שעות הוראה, להגדרה המשרה על פי מספר שעות נוכחות ועבודה בבית-הספר.

יש להכיר בכך שבמשק מתפתח כמו שלנו נפתחות אפשרויות רבות בפני בוגרי בתי-הספר העל-יסודיים המוכשרים והמשכילים. אם בעבר פנו נשים מוכשרות ומשכילות להוראה ולתפקידי חינוך כאחת הברירות המעטות לעיסוקן הפרופסיונלי, הרי שכיום יכולות נשים לפנות לרפואה, למשפטים, לניהול עסקים ויזמות, לתקשורת ועוד. אם כוונתנו היא לשפר את איכות החינוך של ילדינו, אנו חייבים להניע הרבה צעירים וצעירות מוכשרים ומשכילים לפנות לתפקידי הוראה וחינוך. מאמץ זה יוכתר בהצלחה אם, בין השאר, תנאי השכר במקצוע ההוראה יהיו תחרותיים לאלה הקיימים בחלק מן המקצועות החופשיים האחרים.

שנית, כדי להביא למימוש השינוי המבני, יש לגבש מערכת הטבות ותמריצים למורים אשר יניעו אותם להגדיל את היקפי משרותיהם. ושלישית, במקביל לצעדים הנ"ל, יש לחתור לשיפור תהליכי הכשרת המורים, ולעיבוי והעמקת השתלמותם תוך כדי עבודה. אנו מציעים כי ועדת מומחים, בה ישתתפו גם נציגי ארגוני המורים, תציע לממשלה הצעה מפורטת בנושא זה עד חודש מאי בשנת 2000.

9. מומלץ כי בארבע השנים הקרובות יוקטנו כיתות גדולות בחטיבות הביניים ובכיתות הנמוכות (א' ו-ב): בשני קטעים אלה של המערכת מומלץ להפחית את מספר התלמידים המקסימלי ל-39 (כבר בשנתיים הבאות) ול-38 בשנתיים שאחרי כן.

אנו סבורים כי לאחר שהבטחנו לכלל ילדי ישראל חינוך מן הגיל הרך ביותר ועד גיל 18, חייבים לפעול להקטנת יחידות הלימוד, ובמיוחד אלה הגדולות מאד. רוב המחקרים המלמדים כי אין קשר בין גודל הכיתה להישגים לימודיים נערכו בארצות המערב, בהן נוהגות כיתות קטנות. ואולם אצלנו מחלקים כיתה לשניים כאשר מספר התלמידים מגיע ל-40! מזה כשני עשורים אנו מוצאים שהכיתות הגדולות ביותר במערכת (בממוצע) הן בחטיבות הביניים. בתשנ"ז (1996/7), לדוגמא, היה מספר התלמידים הממוצע בבית-הספר היסודי בחינוך העברי 26.4 ובבית-הספר העל-יסודי – 27.7, אך בחטיבות הביניים – 30.4. בחינוך הערבי היו הממוצעים, בהתאמה, בבית-הספר היסודי – 30.3, בבית-הספר העל-יסודי

- 30.6, אך בחטיבות הביניים - 34.0. הכיתות בחטיבות הביניים גדולות בממוצע ב-10 עד 15 אחוז מהכיתות בבית-הספר היסודי, עובדה המחריפה את קשיי המעבר מן החינוך היסודי המוגן אל ראשיתו של החינוך העל-יסודי. מכאן המלצתנו בדבר צמצום הכיתות הגדולות בחטיבות הביניים.

המלצתנו להקטין את מספר התלמידים לכיתה בדרגות הנמוכות, כיתה א' ו-ב', מושתתת על התפיסה, שבשלב זה מוקנות מיומנויות היסוד החשובות כל כך להמשך דרכם של תלמידים במערכת החינוך, כאשר בגין גילם הרך של התלמידים הם זקוקים עדיין למידה רבה של תשומת לב אישית. גם המחקר המשווה מלמד שהאפקט הגדול ביותר של צמצום כיתות גדולות הוא בכיתות הנמוכות של בית-הספר היסודי. בדיקה של המרכז לחקר מדיניות חברתית מצביעה על כך שהפחתה כזאת בכיתות א'-ב' תחייב לפתוח כ-200 כיתות חדשות (כ-100 מדי שנה). הפחתה של הממוצע עד לכדי 35 תלמידים לכיתה תחייב פתיחת קרוב ל-600 כיתות חדשות. יש להניח שהמספרים לגבי חטיבות הביניים דומים. עלות **ההוראה** בלבד לפתיחתה של כיתה חדשה היא כ-160 אלף שקל בחינוך היסודי, וכ-250 אלף שקל בחטיבות הביניים.

יש לתת את הדעת לסוגיית גודלם של בתי-הספר. מדובר בבתי-ספר בהם לומדים אלפי תלמידים ודומה שאין ויכוח על הנזק החינוכי של מסגרות חינוך ענקיות מעין אלה. לאחרונה מדובר רבות באלימות בקרב הנוער ואלימות בבתי-הספר. הניכור המאפיין מוסדות חינוך ענקיים, הבדידות בה שרויים תלמידים רבים הלומדים בהם, היעדר האינטימיות ביחסי מורים תלמידים וכנראה גם ביחסים בין התלמידים - כל אלה הם בעוכרי התהליך החינוכי-לימודי. יש לפעול לפיכך להקטנת בתי-הספר ולמניעת צמיחתם של מוסדות נוספים מסוג זה. ראוי להדגיש כי

על אף שנודעת מעלה לבית-ספר גדול מבחינת מיגוון מקצועות ומשאבי הלימוד שהוא יכול להציע לתלמידים, אין דבר זה מחייב מבנה אחד, או קמפוס צפוף. ניתן ליצור בבתי-ספר גדולים חלוקה לתת-יחידות אוטונומיות כמעט לחלוטין, ולהקטין את פגעי הניכור ואולי אף האלימות הנובעים מן הגודל (מה שהאנגלים מכנים "בתים"). כך ניתן להמשיך וליהנות מן המספרים הגדולים לשם גיוון תכניות הלימודים והיענות לצרכים המגוונים והמתגוונים של התלמידים, ובכל זאת ליצור יחידות בית-ספריות קטנות יותר, או "בתים" קטנים יחסית בתוך קמפוס בית-ספרי גדול.

10. אנו ממליצים ששירותי החינוך המוצעים לקהילות בתפוצות ישראל יהיו הולמים את אורחות וסדר חייהם התרבותיים בכלל והיהודיים בפרט. יש למנוע על כן, שתרבותנו החדשה-ישנה תיוצג בעיקר על-ידי מחנכים השואבים את השראתם, ומשתיתים את עבודתם החינוכית, רק (או בעיקר) על המסורת והמורשת הדתית האורתודוקסית.

מעורבותה הגוברת של מערכת החינוך שלנו בחיים היהודיים ובעיקר בחינוך היהודי של הקהילות בתפוצות היא תופעה מבורכת. ייתכן שזה אחד הביטויים המובהקים של ה- *raison d'être* של מדינת ישראל. זהו לבטח בסיס טוב לטיפוח דו-שיח בין הנוער שלנו לבין נוער יהודי משכיל בכל העולם. למדינת ישראל המודרנית ולתרבות העברית החדשה שצמחה כאן, המשולבת בציביליזציה התעשייתית והדמוקרטית, יש, ללא ספק, מסר יהודי חדש ורלבנטי לחיי חלק ניכר מן הקהילות בתפוצות.

יחד עם זאת יש להשתית את מערכת היחסים בין ישראל לתפוצות - בודאי בתחום הרגיש של

חינוך הדור הצעיר - על כבוד הדדי, ועל הכרה בזכות של הקהילות היהודיות בתפוצות לבנות את חייהן בעצמן ולעצמן, ולטפח את הדפוסים המיוחדים של יהודיותם. היחס הפטרנליסטי שאפיין בעבר את פעילותם של מחנכים ושליחים ארצישראלים וישראלים בקרב תלמידים ובני נוער בתפוצות, אינו מקובל עוד וגורם נזקים לכוונה של עיצוב דו-שיח אמיתי. באופן מיוחד ראוי להדגיש את חוסר הרגישות של חלק ניכר מן המחנכים הישראלים הפועלים בקהילות יהודיות בתפוצות (שברובן אינן אורתודוקסיות) ומבקשים להנחיל שם אורח וסגנון חיים זרים להם.

11. אנו ממליצים להגדיל את הנגישות של תלמידים זכאי תעודות בגרות להמשך הלימודים באחד ממוסדות ההשכלה הגבוהה. יש למתן את תהליכי המיון במעבר אל מוסדות ההשכלה הגבוהה, ולהעמיד לרשות הסטודנטים הזקוקים לכך הלוואות לתקופה ארוכה לכיסוי שכר הלימוד והוצאות מחיה (צנועות).

בעשור האחרון חלה התרחבות של מערכת ההשכלה הגבוהה תוך גידול מרשים במספרי הסטודנטים. ההשכלה הגבוהה היא ה"חזית הקדמית" של מערכת החינוך בעידן הנוכחי, ופירוש הדבר ששיעור גדל והולך של מבוגרים בחברה ובמשק יזדקק לתואר אקדמי (ולמצער - ללימודים

לאחר גמר בית-הספר העל-יסודי). התואר יהיה נדרש על מנת להתפרנס בכבוד ועל מנת לצמצם את הסכנה של אובדן מקום עבודה. משק מתוחכם יתבסס על שיעור הולך וגדל של עובדים בעלי השכלה גבוהה (ולמצער - על-תיכונית). ההנחה היא שמרבית יוצאי השכבות המבוססות המסוגלים להמשך לימודים, אמנם עושים זאת. פירוש ההנחה שלעיל הוא, כי יש לפעול להסרת או לצמצום המכשולים על דרכם של צעירות וצעירים יוצאי שכבות חברתיות חלשות יותר בבואם לרכוש תואר אקדמי או ללמוד במוסד על-תיכוני. למותר לציין שהרחבה זאת של הנגישות ללימודים גבוהים, אסור לה לפגוע ברמה הגבוהה של מוסדות המחקר האקדמי ובסטנדרטים הגבוהים של מוסדות ההשכלה הגבוהה. מומלץ, כאמור, על כינון מערך של הלוואות, כאשר הבוגרים יחויבו בהתחלת תשלומי ההחזר שלהן עם כניסתם לעבודה מקצועית מסודרת ובקצב תשלומים ההולם את הכנסותיהם. לגבי שכר הלימוד בהשכלה הגבוהה – חשוב לומר כי ביטולו מכל וכל, יקל בעיקר על האוכלוסייה ממנה באים הסטודנטים בלאו הכי. מהלך כזה יגדיל אמנם את ההצטרפות ללימודים גבוהים של צעירים וצעירות יוצאי השכבות החברתיות החלשות, אך הוא צפוי גם להגדיל את הפערים בין המגזרים והשכבות (כמו מרבית התיקונים וההקלות הגורפים בתחומים אלה). יש לציין, שככל הנראה, אין הלימה בין הביקוש הגואה לבין ההיצע של מקומות לימוד במוסדות שבפיקוח המועצה להשכלה גבוהה. דבר זה הביא לפריחה חסרת תקדים של מוסדות פרטיים ושל שלוחות של אוניברסיטאות זרות. אם בשנות השמונים התבטאה אי הלימה זאת בעיקר בשלב המעבר מבית-הספר התיכון לשנה א' באחד ממוסדות ההשכלה הגבוהה, הרי שבשנות התשעים, עם התפשטות המכללות המעניקות תואר ראשון, מתבטאת אי ההלימה בעיקר בשלב הביקוש לתואר שני. היות שמרבית השלוחות הללו מעניקות תארים תמורת מאמץ לימודי קטן יותר מן הנורמה במוסדות הישראליים, קיימת סכנה שמוסדות כאלה יפגעו באיכות הפרופסיות לקראתן הם מכשירים.. לפנינו דוגמא לנושא בעל חשיבות לאומית ממדרגה ראשונה הראוי לדיון ציבורי מסודר ויסודי. ניתן, כמדומה, לצפות לקיומם של מוסדות מסוגים שונים, שיש להם ספי קבלה שונים ושהם מאפשרים לטובי הבוגרים שלהם להמשיך לימודים במוסד ש"מעליהם" לתואר מתקדם יותר.

